

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาคั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษาสถานการณ์ และสภาพการปลูกส้มเกลี้ยงของอำเภอเงิน ในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยง
3. เพื่อศึกษาข้อเสนอแนะและแนวทางการจัดการฟื้นฟูการปลูก และการตลาด

ของส้มเกลี้ยง

โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก จากเกษตรกรที่ปลูกส้มอยู่ในปัจจุบัน จำนวน 120 ราย ด้วยการสัมภาษณ์ที่ใช้แบบสอบถามที่ผ่านการทดสอบเรียบร้อยแล้ว และการสัมภาษณ์การสังเกต ผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งมีความรู้และประสบการณ์เป็นอย่างดีในการปลูกส้มเกลี้ยง จำนวน 13 คน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้อาวุโสในท้องถิ่น เกษตรกรผู้เคยปลูกและปัจจุบันเลิกปลูกไปแล้ว / เกษตรกรที่เคยปลูกในอดีตและยังคงปลูกอยู่ในปัจจุบัน และเกษตรกรที่เพิ่งปลูกไม่เกิน 5 ปี ด้วยการสัมภาษณ์ สังเกต แบบไม่มีโครงสร้าง

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ คือ สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ การแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ และสถิติเชิงอ้างอิงคือ ทดสอบค่าไค-สแควร์ (χ^2) โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS ได้สรุปผลการศึกษาคั้งนี้

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปและสภาพการปลูกส้มเกลี้ยงของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า
1.1 หัวหน้าครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป การศึกษาในระดับประถมศึกษา มีสมาชิกครัวเรือนประมาณ 3-5 คน โดยจะเป็นแรงงานเกษตร ประมาณ 2-4 คน มีอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรมมีรายได้เฉลี่ยทั้งครอบครัว ต่อปี ไม่เกิน 20,000 บาท อาชีพรองคือ รับจ้าง ซึ่งมีรายได้เฉลี่ยต่อปีไม่เกิน 20,000 บาทเช่นกัน มีพื้นที่ทั้งหมดที่ถือครองต่อครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่เกิน 6 ไร่ ทั้งนี้ได้เข้ามาอาศัยในอำเภอเงินนานกว่า 30 ปี

1.2 สถานการณ์ และสภาพการปลูกส้มในอำเภอเถินในปัจจุบัน ส่วนใหญ่พบว่า การปลูกส้มเกลี้ยงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นรายได้เสริม การปลูกจะปะปนกับไม้ผลชนิดอื่น เมื่อนับจำนวนต้นส้มเกลี้ยงคงเหลือในปัจจุบันส่วนใหญ่จะมีไม่เกิน 30 ต้น ต่อครัวเรือน ทั้งนี้ ปลูกส้มเกลี้ยงมาแล้วกว่า 30 ปี โดยใช้แหล่งพันธุ์จากต้นเดิมของเจ้าของสวนเอง ด้วยวิธีการตอนกิ่ง พบว่าปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงมีจำนวนลดลง

2. ปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงของอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง

2.1 ด้านการบำรุงรักษา พบว่า ทุกประเด็นในด้านการดูแลรักษาการปลูกส้มเกลี้ยงส่วนใหญ่มีระดับความสำคัญน้อย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระดับความสำคัญในแต่ละประเด็น จะเห็นว่าประเด็นที่มีระดับความสำคัญมากที่สุด ซึ่งมากกว่าทุกประเด็นคือ อายุการให้ผลผลิตสั้นกว่าไม้ผลชนิดอื่น ขณะที่ประเด็นการให้น้ำ และการให้ปุ๋ยมีความสำคัญที่ระดับปานกลาง

2.2 ด้านปัจจัยการผลิต พบว่าประเด็นที่คินแพงมีระดับความสำคัญน้อย ส่วนประเด็นแรงงานและเงินทุน มีระดับความสำคัญมาก

2.3 ด้านผลผลิตและการตลาด พบว่าประเด็นการเก็บผลผลิตยุ่งยาก มีระดับความสำคัญน้อย ส่วนประเด็นพ่อค้าคนกลางกดราคา และมีผลไม้ชนิดอื่นเป็นคู่แข่ง มีระดับความสำคัญมาก

2.4 ด้านการส่งเสริมเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ พบว่าทุกประเด็นมีระดับความสำคัญมาก

2.5 ด้านความเชื่อและค่านิยมในสังคม พบว่าทุกประเด็นมีระดับความสำคัญน้อย

3. ทดสอบสมมติฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านต่าง ๆ กับปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงของอำเภอเถิน จังหวัดลำปางในปัจจุบัน

3.1 ด้านการบำรุงรักษา พบว่าไม่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นการปฏิเสธสมมติฐานข้อที่ 1

3.2 ด้านปัจจัยการผลิต พบว่าไม่มีผลต่อปริมาณปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นการปฏิเสธสมมติฐานข้อที่ 2

3.3 ด้านผลผลิตและการตลาด พบว่าปัจจัยด้านผลผลิตและการตลาดไม่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นการปฏิเสธสมมติฐาน ข้อที่ 3

3.4 ด้านการส่งเสริมเผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ พบว่าปัจจัยด้านการส่งเสริมเผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ซึ่งเป็นการยอมรับสมมติฐานข้อที่ 4

3.5 ด้านความเชื่อและค่านิยมในสังคม พบว่าปัจจัยด้านความเชื่อ และค่านิยมในสังคมมีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นการยอมรับสมมติฐานข้อที่ 5

4. ข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการฟื้นฟูการปลูก และการตลาดของส้มเกลี้ยง

4.1 ต้องการความรู้ในการปลูกและการบำรุงรักษา เพื่อให้ได้ส้มเกลี้ยงที่มีคุณภาพ

4.2 ต้องการมีแหล่งรับซื้อ / ตลาด / โรงงานรองรับผลผลิต

4.3 ต้องการมีเจ้าหน้าที่รัฐส่งเสริมการปลูก ทั้งเงินทุน วิชาการ และพันธุ์ที่ดี

มีคุณภาพ

อภิปรายผล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการศึกษาครั้งนี้มาวิเคราะห์แล้ว มีประเด็นที่น่าสนใจและมีความสำคัญจึงนำมาอภิปรายผลดังนี้

1. สถานการณ์ และสภาพการปลูกส้มเกลี้ยง ในปัจจุบัน

ลักษณะการปลูกจะปลูกปะปนกับไม้ผลชนิดอื่น ๆ เช่น มะนาว ส้มโอ มะม่วง ลำไย เป็นต้น วัตถุประสงค์หลักของการปลูกส้มเกลี้ยงเพื่อเป็นรายได้เสริม ดังนั้นจึงไม่ให้ความสำคัญกับการบำรุงรักษาเหมือนกับไม้ผลชนิดอื่น เกษตรกรมีพื้นที่ถือครองค่อนข้างน้อยไม่เกิน 6 ไร่ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวรวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัยด้วย ปริมาณการปลูกส่วนใหญ่ไม่เกิน 30 ต้น ต่อครัวเรือน

การขยายพันธุ์ เกษตรกรจะใช้วิธีการตอนกิ่งจากต้นเดิมที่มีอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่ปลูกมานานกว่า 30 ปีแล้ว การหาพันธุ์ส้มเกลี้ยงจากพื้นที่อื่น หรือการได้รับกิ่งพันธุ์จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่มีคุณภาพกว่าไม่มี เพราะเป็นไม้ผลที่ปลูกเฉพาะในท้องถิ่นและไม่ได้เป็นไม้ผลที่ได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมการปลูกจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจพบว่าปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงลดลงเรื่อย ๆ จากข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตร (2516) ปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงในพื้นที่อำเภอเดิมมีทั้งหมด 5,500 ต้น จากจำนวนสวนทั้งหมดที่สำรวจ 201 สวน (ราย) เมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลการสำรวจของเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเดิม ในปี พ.ศ.2541 พบว่ามีปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงทั้งหมด 4,100 ต้น จากสวนทั้งหมดที่สำรวจ 170 สวน (ราย)

2. ปัจจัยที่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยง

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้นำผลสรุปของข้อ 5.1.2 และข้อ 5.1.3 มาอภิปรายผลร่วมกันเพื่อให้ผลการอภิปรายชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้

2.1 ปัจจัยด้านการบำรุงรักษา พบว่าปัจจัยด้านการบำรุงรักษาไม่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ทั้งนี้หากแยกประเด็นปัจจัยด้านการบำรุงรักษาซึ่งมี 3 ประเด็น ได้แก่ อายุการให้ผลผลิตซ้ำ/การให้น้ำ และการใส่ปุ๋ย ให้มีระดับความสำคัญ 3 ระดับ ได้แก่ มาก ปานกลาง และน้อยพบว่าทั้ง 3 ประเด็นจะมีระดับการให้ความสำคัญน้อย ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า เกษตรกรโดยส่วนใหญ่ปลูกส้มเกลี้ยงไว้เป็นอาชีพรอง และปลูกในปริมาณที่ไม่เกิน 30 ต้น ต่อครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความเห็นว่า อายุการให้ผลผลิตซ้ำ การบำรุงรักษา เช่นการใส่ปุ๋ย การให้น้ำ หรือใช้สารกำจัดศัตรูพืชมีระดับความสำคัญน้อย อย่างไรก็ตามเกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกส้มเกลี้ยงมาเป็นเวลานานกว่า 30 ปีแล้วจึงเห็นว่าการบำรุงรักษาไม่ยุ่งยาก ดังนั้นระดับความสำคัญของปัจจัยด้านการบำรุงรักษาจึงน้อย

2.2 ปัจจัยด้านปัจจัยการผลิต พบว่าด้านปัจจัยการผลิตไม่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เนื่องจากพื้นที่ปลูกส่วนใหญ่อยู่รอบบริเวณใกล้เคียงกัน และมีการใช้พันธุ์ที่เหมือนกัน ดังนั้นสวนขนาดใหญ่ หรือเล็ก จึงมีระดับความสำคัญด้านการบำรุงรักษาที่เหมือนกัน อีกทั้งระดับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการปลูก และการบำรุงรักษาที่ไม่แตกต่างกัน

ทั้งนี้หากแยกประเด็นด้านปัจจัยการผลิตออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ที่ดิน 2) แรงงาน 3) เงินทุน พบว่าประเด็นที่ดินมีระดับความสำคัญน้อย เมื่อเทียบกับแรงงาน และเงินทุนมีความสำคัญในระดับมาก สามารถอธิบายได้ว่าเหตุที่เกษตรกรให้ความสำคัญกับที่ดินในระดับน้อย อาจเป็นเพราะว่า แรงงานในครัวเรือนมีจำนวนน้อย โดยส่วนใหญ่แล้วมีไม่เกิน 2 คน

และฐานะของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่ยากจน ซึ่งเห็นได้จากการมีรายได้ต่อครอบครัวต่อปี

ส่วนใหญ่ไม่เกิน 20,00 บาท หรือเป็นเพราะปัจจัยอื่น ๆ โดยเฉพาะด้านธรรมชาติ ได้แก่ คุณภาพของดิน น้ำ และอากาศ ที่มีส่วนทำให้ต้องใช้เงินทุนสูง จากการศึกษาข้อมูลทางธรรมชาติ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้แก่ สำนักงานที่ดินจังหวัด ลำปาง(19 ตุลาคม 2542) ศูนย์อุทกวิทยาภาคเหนือเขต 3 เชียงใหม่(22 ตุลาคม 2542) และสำนักงานอุตุวิทยามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (19 ตุลาคม 2542) พบว่า ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินปนทรายมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ส่วนลักษณะอากาศโดยทั่วไปค่อนข้างแห้งแล้ง เพราะตั้งอยู่ในเขตร่มเงาฝน จำเป็นต้องอาศัยแหล่งน้ำอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ฝน้ำฝน เช่น จากแม่น้ำวัง คลองส่งน้ำ หรือน้ำใต้ดินขึ้นมาช่วยในการผลิต จากปัญหาทางธรรมชาติดังกล่าวสามารถแก้ไขได้ แต่วิธีการแก้ไขจำเป็นต้องใช้เงินทุน ในการจัดซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น เครื่องสูบน้ำ การขุดเจาะบ่อน้ำ การทำคันเหมืองส่งน้ำ การซื้อปุ๋ย หรือสารกำจัดศัตรูพืช เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของสำนักงานเกษตรกรรมภาคเหนือ และสถาบันผู้บริหารการเกษตรและสหกรณ์ (2537) กล่าวว่า ผู้ผลิตไม้ผลภาคเหนือ ขาดแคลนเทคโนโลยีในการผลิตซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากการขาดแคลนเงินทุน

2.3 ปัจจัยด้านผลผลิตและการตลาด พบว่าไม่มีผลต่อปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเกษตรกรอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน และส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์การปลูก เพื่อเป็นรายได้เสริม และเพื่อบริโภค ดังนั้นแม้ว่าปริมาณส้มเกลี้ยงที่แตกต่างกัน เกษตรกรเจ้าของสวนย่อมมีระดับความสำคัญด้านผลผลิตและการตลาดที่คล้ายกัน

ทั้งนี้หากแยกประเด็นปัจจัยด้านผลผลิตและการตลาด ซึ่งมี 3 ด้าน ได้แก่ 2) พ่อค้าคนกลางกวดราคา 1) การเก็บผลผลิตยุ่งยาก และ 3) มีไม้ผลชนิดอื่นเป็นคู่แข่ง พบว่าประเด็นพ่อค้ากวดราคาเพราะมีอำนาจต่อรองราคาได้มากกว่า มีผลทำให้ปริมาณการผลิตลดลง เป็นปัญหาที่สำคัญซึ่งราคาผลผลิตต่อกิโลกรัมที่เกษตรกรจำหน่ายให้แก่พ่อค้าคนกลาง โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 4-5 บาท นับว่าเป็นราคาที่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ผลชนิดอื่น ๆ หรือแม้แต่ไม้ผลตระกูลส้ม เช่น ส้มเขียวหวาน, ส้มโอ หรือส้มแขก จะเห็นได้ว่าราคาไม่ได้เป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกร หันมานิยมปลูกส้มเกลี้ยงกัน สอดคล้องกับการศึกษาของ เกษม อุปราสิทธิ์ (2537) ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับคำแนะนำให้การทำสวนเสาวรสมของเกษตรกรอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ราคาของเสาวรสมค้ำ พ่อค้ากวดราคาเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นอุปสรรคของการปลูกเสาวรสม อีกประการหนึ่งที่ควรพิจารณาในด้วยราคาต่อกิโลกรัม ที่เกษตรกรไม่สามารถต่อรองราคาได้เพราะว่า

คุณภาพของส้มไม่ได้มาตรฐาน เช่น ผิวขรุขระ เปลือกหนา เนื้อฟ้าม รสชาติจืด หรือเปรี้ยวมากเกินไป ซึ่งตรงกับข้อเสนอแนะของศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ(2536) ในระหว่างระยะการคิดผล ถ้าหากขาดแคลนน้ำ ลำต้นจะเหี่ยวเฉา โคน้ำ ผลเล็ก ร่วงง่ายและเนื้อจะฟ้าม ผลผลิตส่วนหนึ่งจะขาดคุณภาพ

ประเด็นที่มีผลไม้ชนิดอื่นเป็นคู่แข่ง นับว่ามีความสำคัญมาก อีกประการหนึ่งของการปลูกส้มเกลี้ยง จากคุณลักษณะเฉพาะของส้มเกลี้ยงประการหนึ่งคือ เปลือกหนา เปลือกจะติดกับเนื้อแกะออกค่อนข้างยาก จะรับประทานแต่ ละครั้งจะต้องใช้มีดปอกเปลือก จึงจะทานได้ จึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยุ่งยาก เมื่อเปรียบเทียบกับผลไม้นชนิดอื่น ๆ เช่น ส้มเขียวหวาน ลำไย เป็นต้น และส้มเกลี้ยงยังเป็นผลไม้อายุที่รู้จักกันเฉพาะท้องถิ่นหรือพื้นที่ใกล้เคียง จึงทำให้ตลาดผู้บริโภคค่อนข้างน้อย

2.4 ปัจจัยด้านการส่งเสริมเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ พบว่ามีความสัมพันธ์กับปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ทั้งนี้เพราะการไม่ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และหน่วยงานเอกชนในด้านวิชาการ บุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจที่มีคุณภาพ รวมทั้งการขาดแหล่งเงินทุน ทำให้เกษตรกรขาดความมั่นใจ มีความเสี่ยงสูง จึงมีแนวโน้มที่จะลดจำนวนการปลูกลง หรือเลิกปลูกส้มเกลี้ยง และหาไม้ผลอื่นปลูกแทน

หากแยกประเด็นปัจจัยด้านการส่งเสริมเผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ความรู้การให้คำแนะนำของเจ้าหน้าที่การเกษตร 2) จำนวนของเจ้าหน้าที่เกษตรในการให้บริการแก่ประชาชน และ 3) แหล่งเงินทุนให้กู้ยืม พบว่าทุกประเด็นมีระดับความสำคัญมากทุกประเด็น ดังนั้นหากเกษตรกรได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการในเรื่องการปลูก การดูแลรักษา การตลาด และชี้ให้เห็นความสำคัญ และคุณประโยชน์การอนุรักษ์พืชประจำท้องถิ่นให้คงอยู่ตลอดจนจัดหาแหล่งเงินทุนอัตราดอกเบี้ยต่ำ ก็จะเป็นแรงกระตุ้นและจูงใจให้เกษตรกร หันมาปลูกส้มเกลี้ยงเพิ่มมากขึ้นอย่างยั่งยืนต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วิฑูรย์ ปัญญากุล (2540) ที่ได้เสนอแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมให้มีการพัฒนา และให้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนว่าจะต้องร่วมมือกันในหลายแนวทาง โดยคำนึงถึงปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมและระบบนิเวศ เช่นเดียวกับงานวิจัยของ ศิพพร้อม ไชยวงศ์เกียรติ (อ้างในปฐพีชด วาซุอัคคี, 2541) ว่าการส่งเสริมให้เกษตรกรการปลูก ไม้ผลต้องคำนึงข้อมูลในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่คุ้มค่าและหลากหลายประโยชน์

2.5 ปัจจัยด้านความเชื่อและค่านิยมในสังคม พบว่ามีความสัมพันธ์กับปริมาณการปลูกส้มเกลี้ยงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ทั้งนี้เป็นเพราะว่าความเชื่อค่านิยมของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นผลมาจากประชากรในท้องถิ่นละถิ่นฐานของคนออกไปทำงานทำใน

เมืองใหญ่ทำให้เกิดการรับเอาวัฒนธรรมในเมืองเข้ามา ความสะดวกสบายด้านการคมนาคมขนส่งก็นับว่าเป็นปัจจัยด้านหนึ่งที่สำคัญ

ทั้งนี้หากแยกประเด็นด้านความเชื่อและค่านิยมในส่วนนี้ มี 3 ประเด็น ได้แก่

1) ความนิยมในการใช้สัมภะสิทธิ์ประกอบพิธีในทางศาสนา 2) เป็นไม้ผลที่รู้จักกันในเฉพาะท้องถิ่น และ 3) เพื่อนบ้านไม่นิยมปลูกหรือเลิกปลูก จะเห็นได้ว่าทุกประเด็นมีระดับความสำคัญน้อย ทั้งนี้เพราะการประกอบพิธีทางศาสนาหรือประเพณีต่าง ๆ ได้ลดความสำคัญลง สามารถใช้ผลไม้ชนิดอื่น ๆ ที่มีอยู่ หลายประเภท เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเจริญทางด้านการคมนาคมขนส่ง หรือ การติดต่อสื่อสารที่สะดวกรวดเร็ว ทำให้ความเจริญด้านต่าง ๆ เข้ามาแทนที่ สภาพสังคมวัฒนธรรมในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2542) โดยเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นได้ทั้งจากการวางแผน และไม่มี การวางแผนมาก่อน ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มวัฒนธรรม การเมือง เทคโนโลยีและเศรษฐกิจ ขณะที่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม (2533) ได้แสดงความคิดเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น อาจเกิดการเรียนรู้จากชุมชนหรือระหว่างชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวอาจก่อให้เกิดปัญหาที่เป็นการลอกเลียนแบบไปทำ โดยไม่ได้คำนึงถึงปัจจัยความเหมาะสมในหลาย ๆ ประการ ก็อาจเป็นไปได้

3. ข้อเสนอแนะและแนวทางการจัดการปลูกและการตลาดของสัมภะสิทธิ์

3.1 เพื่อเป็นการอนุรักษ์พืชพื้นเมืองให้คงอยู่ประจำท้องถิ่น จะต้องร่วมมือกันทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ เช่นนโยบายรัฐบาล เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นต้น ภาคเอกชน ชุมชนในท้องถิ่น ให้เกิดความตระหนัก และเห็นคุณค่าการอนุรักษ์พันธุ์พืช ไม่ให้สูญพันธุ์โดยวิธีการหลากหลายวิธี ให้เหมาะสมในแต่ละท้องถิ่น และเวลา

3.2 ควรคำนึงแก้ไขปัญหาการลดลงของปริมาณการปลูกสัมภะสิทธิ์ ในอำเภอเงินโดยอาศัยความร่วมมือทุกฝ่ายนั้นคือ เจ้าหน้าที่รัฐต้องมีความตระหนักในการอนุรักษ์พืชพื้นเมืองโดยการส่งเสริมเผยแพร่ความสำคัญแก่ทุกคนทุก โดยเฉพาะเยาวชน ให้มีจิตสำนึก และให้การสนับสนุนในด้านความรู้ทางวิชาการ แก่เกษตรกรผู้สนใจให้ถูกต้องอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ควรสนับสนุนในด้านจัดหาแหล่งเงินทุนสนับสนุน ตลอดจนศึกษาค้นคว้าวิจัยการใช้ประโยชน์สัมภะสิทธิ์ทุกส่วนทั้ง ผล ต้น ใบ ราก ว่ามีประโยชน์อย่างไรบ้าง เช่น งานวิจัยของเหมือน โศตรสมบุรณ์ (2525) ได้ศึกษาการเตรียมสารเพิ่มความหวานจากเฮลเปอร์รีติน ที่ได้จาก

ผิวส้มเกลี้ยง เป็นต้น ให้สามารถพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ระดับอุตสาหกรรม ซึ่งจะให้มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

3.3 ควรจัดตั้งเป็นชมรม หรือกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกไม้ผลประจำท้องถิ่น ควรจัดให้มีกิจกรรมเพื่อส่งเสริมเพิ่มจำนวนผลผลิต ปรับปรุงคุณภาพของส้มเกลี้ยง พร้อมกับจำหน่ายผลิตภัณฑ์แปรรูป รวมทั้งการจัดประกวดส้มเกลี้ยงคุณภาพดี เช่นเดียวกับการจัดงานวันส้มโอชัยนาท รวมทั้งจัดให้มีการสัมมนาทางวิชาการระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกส้มเกลี้ยงที่ประสบความสำเร็จเพื่อร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้ และแนวทางต่าง ๆ สำหรับเกษตรกรผู้ปลูกส้มเกลี้ยงนำไปปฏิบัติ จนสามารถยึดเป็นอาชีพหลักได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยและสำรวจพืชพื้นเมืองชนิดอื่นของไทยว่ามีพืชชนิดใดอีกที่ใกล้เคียงสุยพันธุ์จะได้ข้อมูล เพื่อเป็นแนวกำหนดคนโยบายของรัฐในการสร้างความรู้ความเข้าใจความตระหนักและส่งเสริม พัฒนาพืชเหล่านั้นให้คงอยู่ต่อไป
2. ควรขยายพื้นที่การเก็บรวบรวมข้อมูลให้มากกว่านี้ในหลาย ๆ อำเภอเพื่อให้ได้ภาพรวมสามารถเปรียบเทียบได้ว่ามีปัจจัยอะไรในแต่ละพื้นที่ ที่มีผลต่อการลดลงและพัฒนาให้เพิ่มขึ้น
3. ควรศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์ส้มเกลี้ยง หรือไม้ผลประจำท้องถิ่น อื่น ๆ